

# Tieteellinen elämä

Dublinissa kesäkuussa järjestetyn James Joyce -symposiumin ”James Joyce *Ulysses* 1922–2022” ohjelmaan kuului Transtextual *Ulysses* -paneeli, joka käsitteli intertekstuaalisuutta ja kääntämistä Joycen *Ulysses*-romaanin mutta myös hänen muun tuotantonsa käännöksissä. Tämän vuoden symposiumi järjestettiin Dublinissa siksi, että vuosi 2022 on James Joycen suuren dublinilaisromaanin *Ulysses*en julkaisemisen satavuotisjuhluvuosi. Kirjaa ei voitu vuonna 1922 julkaista Irlannissa, jossa sitä pidettiin siveettömänä ja epäsanmaallisena, eikä muuallakaan englanninkielisessä maailmassa: sen julkaisemismahdollisuudet romutti yhdysvaltalaisessa *Little Review* -kirjallisuuslehdessä julkaistu Nausikaa-episodi, jossa päähenkilö Leopold Bloom onanoi rantakallioilla. Sen sijaan kirjan julkaisi yhdysvaltalainen Silvia Beach pariisilaisen kirjakauppansa *Shakespeare and Company* nimellä englantia taitamattomien dijonilaisten kirjanpainajien painamana.

Paneeli yhdisti kirjallisuudentutkimuksen, Joyce-tutkimuksen ja käännöstieteen lähtökoh-  
tia. Sen pohjustuksessa lähtötekstien intertekstuaalisuus tunnustettiin merkittäväksi haasteeksi kääntämiselle ja kääntäjille, mutta väitettiin myös että intertekstuaalisuutta on tutkittu käännöstieteen alalla vähänlaisesti. Tämä kuulostaa yllättävältä ainakin suomalaiselle ja pohjoismaiselle tutkijalle – onhan intertekstuaalisen rakenteen kääntämistä täällä tutkittu yleisesti ainakin 1980- ja 90-luvuista alkaen. Paneelissa oli määrä tutkia, kuinka Joycen teosten tekstienväliset viitteet on käännetty, mutta myös käsitellä Joycen tekstejä interteksteinä, joihin viitataan myöhemmissä teksteissä ja teoksissa.

Lauri Niskanen Helsingin yliopistosta käsiteli puheenvuorossaan Gerard Genetten termin *paratekstuaalista* keskustelua, jota on käytetty Joycen teosten ja niiden käännösten ympärillä Suomessa. Niskanen on tutkimuksissaan kehittänyt intertekstuaalisuuden käännöksiin ja intertekstuaalisen käännöksen tutkimukseen niin sa-

notun polyfonisen käännösmallin (*Polyphonic Translation Model*). Tämä malli ottaa huomioon sekä lähtötekstiä että tulotekstiä ympäröivän kontekstin ja paratekstit, joihin kuuluvat lehtikirjoitukset, akateemiset tutkimukset ja mahdolliset aiemmat käännökset. Polyfoninen käännösmalli pohjautuu Antoine Bermanin käsitykseen kääntämisestä jatkuvana hermeneuttisena prosessina ja Mihail Bahtinin käsitykseen kielestä ja kirjallisuudesta moniäänisenä dialogina.

Niskanen myös kertoi löytäneensä ennestään tuntemattoman, ilmeisesti vanhimman julkais-  
tun suomalaisen Joyce-käännöksen. Vuoden 1931 *Filmiaitta*-elokuva-lehdessä oli käännös Joycen *Dublinilaisia*-kokoelmassa julkaistusta Eveline-novellista. Nimeämättä jääneen kääntäjän suomen-  
nosta Raoul af Hällströmin toimittamassa lehdessä edelsi kolmen lauseen parateksti, jossa todettiin, että irlantilaiskirjailija James Joycea ei Suomessa ”juuri kukaan tunne”, että tässä julkais-  
taan käännöksenä hänen novellinsa Dublinista, ja että kirjailijan suurteos *Odysseus* on Englannissa kielletty. Tämän jälkeen seuraa tarina Evelines-  
ta, nuoresta naisesta, joka yrittää päättää lähtisi-  
kö rakastettunsa Frankin kanssa Buenos Airesiin, vai jäisikö perheensä luokse Dubliniin. Hämmästyttävästi novellia seuraa jälkimmäisen sivun ala-  
laidassa kuva pianoa hakkaavasta Mikki Hiirestä, jonka nimeksi ilmoitetaan saksalaisittain ”Micky Maus”. Tätä uutta löytöä ennen edellinen vanhin tiedetty James Joyce -suomennos oli Kaisu-Mir-  
jami Rydbergin vuonna 1933 *Tulenkantajat*-leh-  
teen tekemä käännös niin ikään *Dublinersin* Eve-  
line-novellista. Ensimmäinen kokonainen Joycen suomennos oli Alex Matsonin *Taiteilijan omaku-  
va nuoruuden vuosilta* vuodelta 1946. Matson oli alustanut käännöstään jo aiemmin julkaisemalla esseen Joycesta ja tämän tuotannosta *Sininen kir-  
ja* -julkaisussa vuonna 1927.

Seuraava kokonainen Joyce-suomennos oli Pentti Saarikosken kääntämä *Odysseus* vuodelta 1964, jota ympäröinyttä paratekstuaalista keskus-

telua Niskanen myös esitteli. Ennen käännöksen julkaisua suomalaisessa lehdistössä oli valiteltu ”suurten modernistien”, Joycen, Musilin ja Proustin, suomennosten puuttumista. Suomennoksen julkaisupäivän lähestyessä Tammi oli mainostanut ”kiihkeästi odotetun” suomennoksen valmistumista. Puffijutussa *Helsingin sanomissa* kerrottiin Saarikosken selviytyneen miltei maddottomasta tehtävästä, sillä Joyce on käyttänyt romaanissaan 30000 eri sanaa, kun ”normaalissa romaanissa” käytetään vain paria tuhatta. Julkaisun jälkeen kuitenkin kääntäjäkollega Juhani Jaskari kritisoi Saarikosken suomennosta, tai ehkä ennemmin kustantaja Tammea kirjallisuuslehti *Parnassossa*. Jaskarin mukaan Saarikoski oli pärjännyt paremmin kirjan ennalta katsoen ”vaikeammassa”, intertekstuaalisissa, loppuosissa, mutta huonommin kirjan alun Stephen Dedalus-jaksoissa. Jaskarin mukaan kustantaja oli kiireh-

tinyt käännöstä. Pentti Saarikoski vastasi *Parnasson* seuraavassa numerossa, että kääntämistä maksetaan niin huonosti, että käännöksiä on mahdotonta tehdä valmiiksi.

Intertekstuaalisuuden kääntäminen, imitoinin imitointi, ja kääntäminen intertekstuaalisuuden lajina, uudelleenlukemisena ja uudelleenkirjoittamisena, nostavat esiin kapitalistiseen arvonmuodostukseen liittyviä kysymyksiä kaulokirjallisuudessa ja kääntämisessä. Kuka omistaa tekstin, ilmaisun tai tyylin? Jos lähtötekstin kirjailija lainaa toisen kirjailijan tyyliä, teemaa tai suoraan jotakin tekstipätkää, hälventääkö kääntäminen tämän lainausuhteen vai palauttaako käännös mahdollisesti lainatun pääoman alkuperäiselle omistajalle? Omistaako lähtötekstin lähettäjä, kirjailija, oman tekstinsä tyylin ja tulkinnan, vai missä määrin kääntäjä on oman tulo-tekstinsä luoja ja omistaja?

\* \* \*

Myös Helsingissä juhlittiin kääntämistä tutkimuksen ja puheiden merkeissä. Kansainvälisen kääntäjien päivän seminaarissa, jonka teemana oli ”Maailma ilman rajoja”, puhuttiin paljon sekä kääntämisen ajankohtaisista kysymyksistä että kääntäjien työstä ja sen asemasta yhteiskunnassa ylipäätään. Päällimmäisenä mieleen jäi tapahtuman iloinen tunnelma – syntyi tunne kääntäjien yhteisöstä ja yhteisestä kyvystä jakaa tämän intohimoammatin ilmiöitä. Yleisen juhlahumun keskellä mieleen painui myös tämän tieteellisen ja ammatillisen yhteisön kyky tuottaa purevia käsitteitä. Jos osallistujana suinkin vain oikein kykeni kuulemaan, ainakin yksi nerokkaalta vaikuttava käsite pulpahti humun keskeltä esiin: se oli professori Kaisa Koskinen suusta kuuluu ”hapanjuurikääntäminen”.

Koskinen jäseni ”Kääntämisen kvartaalit: ennustuksia vuodelle 2050” -esitelmässään sitä, miten kääntämisen työmaa on viime vuosikymmeninä muuttunut ja miltä se näyttää se saattaa näyttää tulevaisuudessa. Esitelmää seuranneessa keskustelussa Koskinen linjasi hienos-

ti, miten konekäännintien ja ihmisten tekemän käännöstyön suhdetta pitäisi ajatella: konekääntämien taito kannattaa sijoittaa siihen maailmaan, joka on sellainen kuin se on. Ihmiskääntäjien tehtäväksi jää kehittää kääntäjän taitoaan päämääränään maailma sellaisena kuin sen halutaan olevan. Kun kone tekoälyineen kääntää älykkäästi oppimalla, se oppii työnsä referenssinään se, miten nykyinen maailmamme kieltä käyttää – kaikine puutteineen, epäoikeudenmukaisuuksineen ja epäkohtineen. Yritys opettaa kone kääntämään jollain muulla tavalla saattaa tällöin Koskinen jäsenyyksen mukaan johtaa helposti sellaiseen ikuiseen jälkijättöisyyteen tai myöhästymiseen, että aina kun jokin epäkohta kielenkäytössämme onnistutetaan korjaamaan ja sitten opettamaan tekoälylle, tämä epäkohta on jo vaihtanut termejä, siirtynyt toiseen paikkaan.

Tässä yhteydessä Koskinen hapanjuurikääntämisen esitteli: kun inhimillinen kääntäjä kääntää, kyse on hitaasta, epävarmasta, spekulatiivisesta ja erehtyväisestä yrityksestä tuottaa kieltä, joka tähtää yhteiskunnalliseen muutokseen. Näin syntyvä

”leipä” on radikaalisti jotain, mitä tekoäly ei voi tehdä juuri siksi että sen äly on rakentunut menneisyydestä nykyhetken ulottuvassa ikkunassa. Konekääntimen tuotos on eines, kuva maailmasta sellaisena kuin se on ollut, parhaimmillaan-kin sellaisena kuin se on juuri nyt. Hapanjuuri-kääntämisestä taas voi syntyä herkku, joka ylittää

älykkäimmänkin oppimisen kautta saadut taidot, räjähtävän vaikutuksen tuottava kokemus, jonka jälkeen maailma ei enää ole entisensä. Ja juuri kuten loppuun asti hallitsemattoman hapanjuuren kanssa voi käydä, tuloksena voi olla myös jotain syötäväksi kelpaamatonta. ■

## NUMERON KIRJOITTAJAT

**TUOMO ALHOJÄRVI** FT, tutkijatohtori, Itä-Suomen yliopisto

**JUSSI BACKMAN** FT, akatemiaturkija, Jyväskylän yliopisto

**KAISA KOSKINEN** FT, professori, Tampereen yliopisto

**LIISA KASKI** FM, väitöskirjatutkija, Helsingin yliopisto

**MAARIT KOPONEN** FT, professori, Itä-Suomen yliopisto

**KLAUS MAUNUKSELA** TeM, väitöskirjatutkija, Teatterikorkeakoulu, Taideyliopisto

**LAURI NISKANEN** FT, vieraileva tutkija, Helsingin yliopisto

**MERI PÄIVÄRINNE** FT, Helsingin yliopisto

**TIINA SAARI** YTT, Tampereen yliopisto

**ANTTI SALONIEMI** YTT, professori, Tampereen yliopisto

**ANNA TUOMIKOSKI** FM, suomentaja, Helsinki

**MIKKO J. VIRTANEN** VTT, dos., Helsingin yliopisto

**KARI YLI-ANNALA** KuM, taiteilija, opettaja